

Integrace dětí migrantů ze třetích zemí v oblasti vzdělávání v České republice

Jana Vavrečková, Karolína Dobiášová

Článek se zabývá hodnocením integrace a školní úspěšnosti dětí cizinců z třetích zemí, především v průběhu povinné školní docházky v České republice. Při hodnocení tohoto fenoménu autorky vychází jednak z výsledků mezinárodního šetření OECD PISA a dále z navazujícího kvalitativního šetření formou řízených rozhovorů s řediteli (učiteli) vybraných základních škol v Praze s nejvyšším zastoupením cizinců ve třídách z roku 2011. Text se zaměřuje především na rodinné a materiální zázemí žáků-migrantů, problémy související s neznalostí jazyka, významem školy a předškolního vzdělávání v integraci žáků-migrantů.

Úvod

V současné době, která bývá také označována „věkem migrace“ (Castles, Miller, 2003), jsou nedílnou součástí vyspělých zemí kontinuálně narůstající populace imigrantů s nezanedbatelným podílem dětí. Jen na úrovni EU-15 studovalo již v roce 2006 na základních školách 15 % dětí s migrační historií. V některých evropských zemích (Španělsko, Itálie, Irsko) se počet žáků migrantů v posledních letech zněkolikanásobil. Problémem se stává rovněž koncentrace žáků migrantů v městských oblastech, zejména ve velkých městech. Například v Rotterdamu, Birminghamu nebo Bruselu tvoří děti migrantů téměř polovinu všech žáků (Green Paper, 2008). První a druhá generace dětí migrantů, tj. dětí, které doprovázejí rodiče do nové země nebo se zde již narodily, se nezdá potýkat s problémem začlenění do hostitelské společnosti (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008). Integrace těchto dětí je jedním z prioritních úkolů současných evropských vzdělávacích systémů (Green Paper, 2008). Proto Evropská komise v Zelené knize *Migrace & Mobilita* otevřela širokou debatu o dalším směřování vzdělávacích politik ve vztahu k této vulne-rabilní skupině (Green Paper, 2008).

Vzdělání je považováno za jeden ze základních stavebních kamenů nejen úspěšné sociální integrace dětí migrantů, ale i jejich pozdějšího začlenění na trh práce a dosažení vyššího socio-ekonomického statusu (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008; Schneeweis, 2009). Z těchto důvodů je začlenění dětí migrantů do vzdělávacích systémů jednak ekonomickou nutností, ale zároveň i nezbytnou podmínkou demokratické stability a sociální koheze (Heckmann, 2008).

I v České republice statistické údaje z oblasti vzdělávání dokládají permanentní nárůst dětí cizinců ve všech typech českých škol; nejvyšší počet těchto dětí zaznamenáváme v základních školách. Oproti školnímu roku 2005/2006 došlo ve školním roce 2011/2012 k nárůstu dětí cizinců na českých základních školách o 16,5 %, což v absolutních číslech v roce 2011/2012 představuje 14 315 žáků zahraničního původu. Z hlediska nastavení vzdělávací politiky ve vztahu k imigrantům byla identifikována jako rizi-

kovější skupina dětí ze zemí mimo Evropskou unii, tzv. třetích zemí (Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců, 2011), přičemž tyto děti tvoří více než 70 % všech dětí cizinců v ČR. V realitě to znamená, že učitelé základních škol v České republice vyučují celkem více než deset tisíc (10 060) dětí pocházejících ponejvíce z Ukrajiny, Vietnamu, Ruska a dalších v ČR frekventovaných třetích zemí. Proto je nezbytné monitorovat a hodnotit integraci a školní úspěšnost dětí cizinců, především pak v průběhu povinné školní docházky (Cizinci v ČR, 2011).

Svým dílem by k poznání tohoto fenoménu mohl přispět i výzkum realizovaný Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, v. v. i., „Integrace dětí cizinců z třetích zemí na základě mezinárodního šetření OECD PISA a řízených rozhovorů s pedagogy základních škol“, jehož výsledky jsou prezentovány v tomto článku.

Vzdělávání a integrace dětí migrantů perspektivou zahraničních výzkumů

Vzdělávání migrantů je věnována v posledních letech významná pozornost také na poli výzkumu. Existuje bohatá empirická literatura, která se zaměřuje především na zkoumání rozdílů ve školních výsledcích mezi dětmi migrantů a domácí populací dětí včetně zjišťování jejich příčin, ale i na rozdíly ve školním výkonu mezi jednotlivými skupinami migrantů dle země původu (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008). Většina mezinárodních komparací vycházejících ze školních výsledků žáků/studentů realizovaných v posledních deseti letech kontinuálně ukazuje, že téměř ve všech sledovaných zemích vykazují migranti horší výsledky než žáci/studenti z domácí populace (Schneeweis, 2009; Cattaneo, Wolter, 2012). Na základě odborné literatury je možno identifikovat sedm základních determinantů rozdílů ve školních výsledcích mezi dětmi imigrantů a dětmi z majoritní populace (Harttgen, Klasen, 2008):

1. socio-ekonomické postavení rodin migrantů,
2. míra integrace migrantů do majoritní společnosti,
3. jazykové dovednosti,
4. školní segregace (větší koncentrace žáků s migrační historií),

5. nastavení migrační politiky hostitelské země,

6. dosažená úroveň vzdělání rodičů,

7. doba příchodu do hostitelské země (první versus druhá generace migrantů).

Řada empirických studií poukazuje na nižší socio-ekonomický status rodin migrantů. Zároveň prokazuje významnou korelaci mezi dosaženými školními výsledky dětí migrantů a socio-ekonomickým statusem jejich rodin (Schneepf, 2004; Heckmann, 2008). V zemích, kde migranti vykazují srovnatelné socio-ekonomické zázemí jako domácí populace (např. Austrálie, Kanada, Nový Zéland), nebyly prokázány výraznější rozdíly ve školních výsledcích mezi domácími žáky/studenty a imigranty. Naopak v Nizozemsku, Německu a Švýcarsku, kde žáci/studenti imigrantů uváděli nižší socio-ekonomický status, byly prokázány i jejich horší školní výsledky ve srovnání s domácími vrstevníky (Schneepf, 2004; Heckmann, 2008; Cattaneo, Wolter, 2012).

Rozdíly v dosahovaných školních výsledcích migrantů a majoritní populace úzce souvisí i s mírou integrace imigrantů do hostitelské společnosti (Schneepf, 2004; Heckmann, 2008). V této souvislosti je řadou studií vyzdvihován význam předškolního vzdělávání, které umožňuje dětem migrantů hned na počátku životního cyklu získat a rozvíjet potřebné kognitivní a sociální dovednosti a tím vyrovnat jejich šance před nástupem do základní školy (Harttgen, Klasen, 2008; Heckmann, 2008; Schneeweis, 2009). Pro lepší integraci dětí migrantů do hostitelské společnosti je prokázán také význam mimoškolních, zejména volnočasových aktivit, které pomáhají dětem migrantů v lepším zapojení do socio-kulturního prostředí hostitelské země (Harttgen, Klasen, 2008).

Jazykové dovednosti jsou klíčovým předpokladem dobrých školních výsledků. Řada výzkumů poukazuje na problém, kdy se v rodinách dětí migrantů hovoří jiným jazykem, než je jazyk hostitelské země. V případě nedostatečné jazykové vybavenosti migrantů je vážným problémem také komunikace mezi školou a rodiči (Harttgen, Klasen, 2008; Heckmann, 2008).

Školní segregace neboli rozložení migrantů uvnitř vzdělávacího systému je dalším z faktorů ovlivňujících školní výkony. Některé výzkumy se optikou rozdílných

Tabulka č. 1: Struktura výběrového vzorku

		cizinci	Češi
věk		15, 8 let	15, 8 let
pohlaví	muži	55 %	51 %
	ženy	45 %	41%
Cekem absolutně		216	5 239

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 2: Země narození respondenta (v %)

	cizinci	cizinci 1. generace	cizinci 2. generace	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
Česká republika	71	0	100	50	62
Rusko	3	10	0	14	0
Ukrajina	6	23	0	34	0
Vietnam	9	31	0	0	33
jiná země	11	36	0	2	5

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

výsledků dětí migrantů a jejich domácích vrstevníků zaměřují na nastavení vzdělávacích systémů. Zejména je sledováno, do jaké míry jsou tyto selektivní nebo zda naopak přispívají k sociální mobilitě (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008). Výsledky těchto výzkumů ukazují, že menší rozdíly ve školních výsledcích mezi migranty a domácí populací vykazují méně selektivní vzdělávací systémy, tj. tam, kde dochází k selekci (rozhodování o typu školy) až v pozdějším věku (Heckmann, 2008). Naopak vzdělávací systémy, kde dochází k diferenciaci na základě dovedností a schopností již v brzkém věku (např. v Německu), vykazují daleko větší nárůst nerovností ve vzdělání mezi migranty a jejich domácími vrstevníky. Důvodem je absence kontaktů mezi vynikajícími a slabšími žáky/studenty. Z hlediska vzdělávacích institucí je dále prokázáno, že ve školách nebo třídách s větší koncentrací migrantů dosahují všichni žáci (migranti i domácí) výrazně horších výsledků (Schnepf, 2004; Heckmann, 2008; Harttgen, Klasen, 2008; Dronkers, 2010).

Významný vliv na dosahované školní výsledky migrantů má i **nastavení migrační politiky hostitelské země**. Země jako Austrálie, Kanada nebo Nový Zéland implementují restriktivní migrační politiku s důrazem na selektivní výběr kvalifikované pracovní síly. To vede k tomu, že rodiny migrantů nevykazují horší socio-ekonomický status než domácí populace a tím se snižují i nerovnosti ve vzdělání mezi domácími žáky/studenty a migranty. Naopak země s méně restriktivní migrační politikou jako např. Německo, Švédsko nebo USA mají populaci migrantů s nižším socio-ekonomickým statusem než domácí obyvatelstvo, což vede k větším nerovnostem ve vzdělání (Dronkers, Levels, Kraaykamp, 2008; Harttgen, Klasen, 2008).

Řada výzkumných studií dokládá, že **úroveň vzdělání rodičů** je jedním z nejdůležitějších faktorů, který vysvětluje školní výsledky migrantů. Je uváděno, že školní výsledky jsou odrazem stupně vzdělání v rodině. Souvisí to jednak s ekonomickým postavením rodin, ale vypovídá to i o biologických před-

pokladech, kulturních atributech a o přístupu k učení (Harttgen, Klasen, 2008).

Na školní výsledky má nesporně vliv i **délka pobytu v cizí zemi**. Je prokázáno, že migranti druhé generace dosahují výrazně lepších výsledků než migranti generace první. Souvisí to zejména s jazykovou bariérou a neexistencí sociálních sítí po příchodu do cizí země (Harttgen, Klasen, 2008). Nicméně některé studie poukazují na to, že i přes formálně deklarovanou nediskriminaci dětí s migračním pozadím v rámci vzdělávacích systémů dochází u některých skupin migrantů k přenosu špatných vzdělávacích výsledků mezi generacemi (Frick, Wagner, 2001 dle Harttgen, Klasen, 2008).

Metodologický přístup

Z hlediska výzkumné strategie byla zvolena kombinace kvantitativních a kvalitativních metod (Flick, 2009), tzv. smíšený výzkum (Tashakkori & Teddlie, 1998).

V první fázi výzkumu byla provedena sekundární statistická analýza dat získaných na základě tzv. „Žákovského dotazníku“ v rámci „Programu pro mezinárodní hodnocení žáků“ (Programme for International Student Assessment) OECD PISA 2009. V rámci výzkumu pro nás byly klíčové zejména klasické identifikační otázky týkající se života respondenta a jeho rodiny - tj. země narození testovaného žáka a jeho rodičů, věk příchodu do ČR, jazyková komunikace v rodině, vzdělání a zaměstnání rodičů, ale i vybavení domácnosti, velikost domácnosti atd. Důležitým poznatkovým zdrojem byly otázky týkající se návštěvy mateřské školy, prospěchu ve škole, hodnocení školy a postoje orientace žáků (jejich rodičů) k vzdělanostním cílům, kterých by chtěli v ČR dosáhnout.

Cílem této analýzy bylo porovnat zjištěné výsledky u patnáctiletých dětí cizinců, a to se zvláštním zřetelem na děti migrantů pocházejících z třetích zemí - zejména z Asie (ve většině případů z Vietnamu) a ze zemí bývalého Sovětského svazu (Ukrajiny a Ruska), s domácí populací 15letých žáků.

Šetření OECD PISA se opakuje v pravidelných tříletých intervalech; nejnovější výsledky, které jsou v současné době k dispozici, jsou z roku 2009. Při interpretaci je nutno přihlížet k tomu, že se jedná o sekundární analýzu dat, která byla sbírána za jiným účelem. Tomu také odpovídá konstrukce výběrového vzorku. Výběr vzorku probíhá podle mezinárodních pravidel šetření PISA dvoustupňově tak, aby byl vzorek reprezentativní z hlediska typu školy (základní školy, gymnázia víceletá, gymnázia čtyřletá, střední odborné školy ukončené maturitní zkouškou, střední odborné školy neukončené maturitní zkouškou, speciální školy). V roce 2009 byl z pohledu tohoto kritéria vzorek reprezentativní i na úrovni krajů, a to u základních škol a víceletých gymnázií. Ve školách následně není vybírána třída ze stanoveného ročníku, ale žáci narození ve zvoleném kalendářním roce. V roce 2009 tvořily vzorek respondentů žáci/studenti narození v roce 1993. Důsledkem je skutečnost, že se polovina žáků nachází v povinném vzdělávání a polovina na střední škole, což činí interpretaci některých zjištění poněkud problematickou.

Šetření proběhlo na vybraných 290 školách v celé České republice a zúčastnilo se ho přes 6000 patnáctiletých žáků. Hlavním záměrem šetření PISA je průběžně:

- poskytovat tvůrcům školské politiky v jednotlivých zemích informace o úspěšnosti a efektivitě jejich vzdělávacích systémů,
- umožňovat mezinárodní porovnání výsledků 15letých žáků,
- přispívat k interní komparaci výsledků jednotlivých škol, jednotlivých typů škol (klasické základní školy, osmiletá gymnázia atd.), regionů nebo jinak definovaných skupin žáků.

Námi vyčleněný soubor dětí cizinců převážně z třetích zemí představoval onu poslední kategorii - specificky definovanou skupinu žáků tvořící podskupinu celkového výběrového vzorku testovaných.

V rámci stávajícího datového souboru byly pro účely našeho výzkumu vytvořeny nové kategorie, na jejichž základě bylo provedeno třídění prvního a druhého stupně u vybraných otázek. Jednalo se o dvě základní kategorie (tabulka č. 1):

- kategorie českých žáků,
- kategorie žáků s migrační historií (dále cizinců) zejména z třetích zemí (tj. s vyloučením podstatné části dětí cizinců z EU, kterou umožňovala konstrukce dotazníku).

Výslednou kategorii cizinců reprezentovalo 216 žáků, což představuje 3,6 % celkového vzorku dotázaných respondentů. Početně se sice jedná o nevelký soubor, který nemůže zaručit reprezentativnost zde žijící populace dětí migrantů, nicméně zatím jde o ojedinělý, dosud neprobádaný a nepublikovaný poznatkový zdroj. Pro konkrétní představu uvádíme, že podíl cizinců z třetích zemí na českém obyvatelstvu činil v daném roce 2,8 %, podíl žáků cizinců z třetích zemí k žákům v ČR ve školním roce 2009/2010 byl 1,3 %.

Kategorie cizinců z třetích zemí byla dále členěna na čtyři subkategorie, a to na základě: a) národnosti, která byla pro interpretaci stěžejní a představuje

- skupinu cizinců z Ukrajiny a Ruska (dále uvádíme jako cizinci ze zemí bývalého SSSR),
 - skupinu cizinců z Vietnamu, zcela minoritně z Číny (dále uvádíme jako cizinci ze zemí Asie),
- b) přihlédnuto bylo i k hledisku první a druhé generace migrantů, tj. k místu narození dotázaného:
- 1. generace migrantů představuje jedince, kteří se narodili mimo území České republiky,
 - 2. generace migrantů jsou ti, kteří se narodili již v České republice.

Národnost respondenta a jeho rodičů byla určena na základě otázky týkající se místa narození respondenta a jeho rodičů a jazyka užívaného v domácnosti. Vzhledem ke konstrukci dotazníku nebylo možné u všech cizinců národnost jednoznačně určit. Proto při vyčlenění národnostních skupin cizinců ze zemí bývalého SSSR a cizinců z Asie vznikla zbytková kategorie „ostatní“, kde se mohli vyskytovat v nepatrné míře i děti cizinců z EU. Vzhledem k nejednoznačné národnostní struktuře této kategorie nebyla skupina „ostatní“ v rámci interpretací samostatně hodnocena, ale je zahrnuta v celkové skupině cizinců.

Celkový datový soubor byl před vlastní analýzou očištěn o sporné případy, jednalo se o cca 1 % případů. K analýze dat byl použit statistický software SPSS verze 11.0.

Na kvantitativní analýzu navázalo kvalitativní šetření formou řízených rozhovorů s řediteli a pedagogy základních škol v Praze, jehož cílem bylo aktualizovat a prohloubit zjištěné poznatky z dotazníkového šetření OECD PISA a konfrontovat je se současnou situací na základních školách s vysokým zastoupením cizinců (cizinců z třetích zemí).

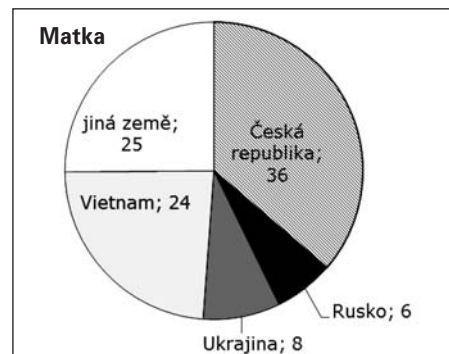
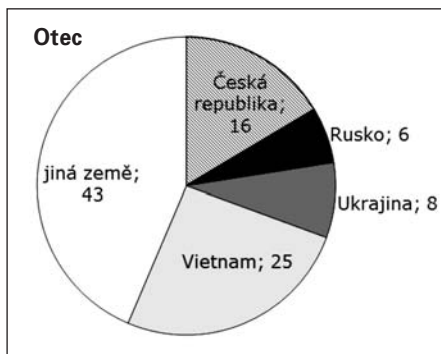
Za tímto účelem bylo ve čtvrtém čtvrtletí 2011 osloveno deset ředitelů, příp. učitelů základních škol s nejvyšším zastoupením dětí se zahraničním původem v Praze. Pro výběr konkrétních škol byla využita statistická databáze Ústavu pro informace ve vzdělání (ÚIV).

Rozhovory byly vedeny podle předem vypracovaného exploračního schématu a nahrávky byly doslovně přepsány; šetření zachovává přísnou anonymitu jednotlivých informátorů.

Rodinné a materiální zázemí žáků

Tři čtvrtiny dotázaných cizinců se narodily v České republice. Jedná se již o druhou generaci cizinců v ČR. Z těch, kteří se narodili mimo území ČR, pochází třetina z Vietnamu, 23 % z Ukrajiny, 10 % z Ruska a 36 % z jiné země. U respondentů z Asie se 62 % žáků a studentů narodilo v České republice. Z toho bychom mohli s jistotou opatrnostně a vzhledem k velikosti vzorku usuzovat na tendenci Vietnamců zakládat

Grafy č. 1 a 2: Země narození rodičů respondenta (v %)

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

rodinu až po příchodu do ČR a usazovat se zde natrvalo. U cizinců z bývalého SSSR se na území ČR narodila polovina dotázaných. Pro tyto národy je charakteristická spíše cyklická, kyvadlová migrace, kdy děti vychovávají prarodiče či jiní příbuzní v zemi původu (Leontiyeva, 2005), zatímco rodiče vydělávají prostředky pro své děti a rodiny v cílové zemi (tabulka č. 2).

V analýze jsme se zaměřili také na místo narození otce a matky respondentů s migračním původem (viz grafy č. 1 a č. 2). 16 % respondentů z našeho vzorku mělo otce Čecha, 36 % matku Češku. Čtvrtina respondentů měla otce narozeného ve Vietnamu, necelá čtvrtina matku narozenou ve Vietnamu. Jako místo narození Ukrajiny uvedlo u matky 8 % a u otce 7 % respondentů. Po 6 % mělo matku a otce narozené v Rusku.

Věk příchodu dětí cizinců do České republiky

Z výsledků studie PISA 2009 vyplynulo, že každé druhé testované dítě s migrační historií bylo v době příchodu do ČR ve věku povinné školní docházky. Zatímco u Asiátů je patrná snaha začlenit děti do českých škol co nejdříve (v průběhu 1. stupně 48 % dětí) a příchody vietnamských dětí starších 10 let byly v šetření zastoupeny již minimálně (5 %), u dětí s původem ze zemí

bývalého SSSR představuje věková skupina 11–15 let téměř čtvrtinu všech příchodů. Při srovnání těchto dvou národnostních skupin by výsledky šetření potvrzovaly výrazně větší handicap dětí původem z bývalých postsovětských republik.

Na problémy související s integrací dětí do vzdělávacího systému při jejich nástupu do české školy ve vyšším věku upozorňovali rovněž dotázaní ředitelé/učitelé ze škol s vysokým zastoupením dětí cizinců.

„Když přijde dítě třeba do sedmého ročníku a nezná česky, je to těžký, sedí, nudí se a kouká, ale co s ním, mělo by chodit do nějakého přípravného kursu..., zařazovat děti do nižšího ročníku není přece řešení.“

Významnou bariérou úspěšné adaptace dětí v českých školách je také jejich nástup uprostřed školní docházky bez jakékoliv předchozí přípravy.

„My jim říkáme letištní děti, protože to jsou děti, které přímo z letiště s kuframa přijdou do školy bez jakýchkoliv znalostí jazyka, bez jakékoliv znalosti kultury, reálií České republiky ... jsou vhozeni přímo do vody, resp. do českého školství.“

„Kdyby to byl prvňáček, tak to časem zvládne, ale holčina měla jít do deváté třídy, její bratr je v osmičce. Každou chvíli se nám tu takhle někdo objeví..., letištní děti jsou většinou ze špatných sociálních poměrů.“

Tabulka č. 3: Věk příchodu do ČR (kumulace do věkových skupin - v %)

věkové rozmezí	cizinci (CTZ)	země bývalého SSSR	asijské země
1–3 roky	19	23	20
4–5 let	30	23	27
6–10 let	32	30	48
11–15 let	19	24	5

Otázka: Jestliže ses nenarodil/a v České republice, kolik ti bylo let, když ses do České republiky přistěhoval/a?

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 4: Jazyk, kterým se hovoří doma (v %)

	cizinci	cizinci 1. generace	cizinci 2. generace
čeština	59	26	72
vietnamština	16	31	10
ruština	5	15	1
ukrajinština	1	3	0
jiný jazyk	6	10	4
neodpověděl	13	15	13

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 5: Struktura domácnosti (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
rodina s jedním rodičem	21	17	21	18
nukleární rodina	77	82	74	82
jiné	2	1	5	0

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 6: Vzdělání otce (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
základní vzdělání - 1. stupeň	2	0	0	0
základní vzdělání - 2. stupeň	4	2	5	5
střední odborné bez maturity	16	28	13	15
středoškolské vzdělání s mat.	44	44	43	53
vyšší odborné vzdělání	11	6	13	18
vysokoškolské vzdělání	24	20	26	9

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 7: Vzdělání matky (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
základní vzdělání - 1. stupeň	0	0	0	0
základní vzdělání - 2. stupeň	6	2	2	11
střední odborné bez maturity	14	22	10	13
středoškolské vzdělání s mat.	49	51	41	60
vyšší odborné vzdělání	10	8	20	9
vysokoškolské vzdělání	21	17	27	7

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Jazykové znalosti

Pro výuku dětí cizinců na základních školách je rozhodující úroveň znalosti českého jazyka. Ve vzdělávacím procesu je nutná alespoň komunikační úroveň znalosti jazyka. Jedna z otázek v rámci „Žakovského dotazníku“ v rámci PISA testů se zabývala i používáním jazyka v domácnosti žáků a studentů. Dle výsledků v celkovém vzorku cizinců hovoří doma česky 59 % dotázaných. Rusky a ukrajinsky hovoří doma jen 6 %. Naopak, vietnamština je používána v 16 % domácností. Toto zjištění potvrzuje i závěry jiných výzkumů, kdy se ukázalo, že vietnamští rodiče často na rozdíl od svých dětí neumí český jazyk a pro komunikaci s nimi používají vietnamštinu (Černík, Kocourek, Pechová, 2006). Signifikantní rozdíl v používaném jazyce v domácnostech se ukázal mezi cizinci první a druhé generace, kdy ve druhé generaci cizinců hovoří doma česky tři čtvrtiny dotázaných, u cizinců 1. generace to je jen jedna třetina.

Pedagogové dotázaní v kvalitativním šetření se shodovali v tom, že z hlediska náročnosti výchovně-vzdělávacího procesu je zásadní rozdíl mezi první a druhou generací cizinců (dětí narozené a vychované v zahraničí x děti narozené a vychované v ČR). Zároveň však konstatovali, že oproti minulým letům se stále více dětí již v ČR narodilo, příp. absolvovalo systém české mateřské školy; tyto děti používají češtinu jako komunikační jazyk na stejné úrovni jako ostatní žáci. Tyto děti/cizinci přebírají vzorce chování domácí populace a není nutno je odlišovat a volit speciální integrační opatření.

Přestože se povinná školní docházka vztahuje na všechny cizince, kteří jsou oprávněni pobývat na území České republiky po dobu delší než 90 dní (Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců, 2011), byl našimi informátory v rámci kvalitativního šetření shledáván problematickým fakt, že na bezplatnou výuku češtiny v rámci základního vzdělávání měli v České republice právní nárok pouze děti ze zemí Evropské unie, nikoliv žáci-cizinci ze třetích zemí.

„Takovým dětem je třeba věnovat se individuálně, ale jak to udělat, když má učitel další žáky...“

Námi dotázaní učitelé v souvislosti s jazykovou bariérou zmiňovali i problémy při komunikaci školy s rodiči žáků/studentů cizinců, kteří nemluví česky. V tom případě nastávají problémy, neboť škola nemá peníze na tlumočníky, často musí tlumočit samotné dítě nebo jeho sourozenec. To potvrzují i autoři Janská, Průšvicová a Čermák, kteří navíc na základě kvalitativního výzkumu uvádějí, že působení žáků jako prostředníků mezi školou a rodiči může vést ke zkreslení některých informací (Janská, Průšvicová, Čermák, 2011). Děti také často rodičům tlumočí i při jiných kontaktech s majoritou, někdy ve zcela nevhodných situacích - u lékaře, na úřadech (Černík, Kocourek, Pechová, 2006).

Na konci roku 2011 byly pražské základní školy s vyšším výskytem žáků-cizinců finančně odkázány na vypsané programy/projekty a nutnost (schopnost) o tyto projekty požádat (do příslušných programů se zapojit). V našem vzorku pražských základních škol s vyšším zastoupením žáků-cizinců čerpala finanční prostředky

z rozvojových programů, na individuální výuku, doučování, asistenta učitele, učebnice pro cizince a učební pomůcky atd. zhruba třetina zúčastněných škol.

Majoritní část z nich řešila problém školní výuky žáka bez znalosti ČJ jeho zařazením do nižšího ročníku, což je podle slov pedagogických odborníků opatření nedostatečné, málo efektivní, mnohdy s negativními důsledky pro další vzdělávací kariéru dítěte. Podle slov respondentů toto opatření neodpovídá praxi vyspělých evropských zemí.

Změnu přináší novela školského zákona vyhlášená pod č. 472/2011 Sb, která se týká i vzdělávání cizinců¹. Dle té od 1. ledna 2012 pro všechny žáky cizince, kteří plní povinnou školní docházku, zajistí krajský úřad příslušný podle místa pobytu žáka ve spolupráci se zřizovatelem školy bezplatnou přípravu k jejich začlenění do základního vzdělávání, zahrnující výuku českého jazyka přízpůsobenou potřebám těchto žáků.

Struktura domácnosti

Jednou z podmínek úspěšné integrace dětí migrantů je i pevné rodinné zázemí. Pozitivním zjištěním je fakt, že jak u českých dětí, tak i u cizinců je nejčastější formou soužití nukleární rodina.² Pozornost je však nutno věnovat skutečnosti, že v našem výzkumu bylo z hlediska struktury rodin identifikováno mezi cizinci nepatrně vyšší zastoupení neúplných rodin.³ V situaci migrantů přítomná neúplná rodina může být významnou překážkou k zajištění rodiny a její celkové integraci (Nešporová, 2009). Z hlediska národnosti je struktura rodin dětí s asijským původem téměř identická s českými. Nepatrně vyšší zastoupení rodin s jedním rodičem sledujeme u žáků z postsovětských zemí.

Na problémy dětí migrantů spojené s životem v cizí zemi jen s jedním rodičem upozorňovali také naši dotázaní učitelé.

„Chlapec přišel z Ukrajiny, když mu bylo deset let, žije zde s otcem, který pracuje na stavbě a je stále pryč, dítě je odkázáno samo na sebe, samozřejmě to nezvládá...“

„Mám ve třídě chlapce, který je zde sám. Maminka s malou dcerkou žije v Rusku (jsou to Čečenci) a on s tatínkem, který má dobrou práci a hodně služebně cestuje, žije tady.“

V souvislosti s migrační historií žijí v rodinách imigrantů oproti českým domácnostem méně často také prarodiče žáků. Díky velké geografické vzdálenosti domovských zemí je tento jev patrný více u imigrantů z asijských zemí, kde ve společné domácnosti s prarodiči žije jen 10 % dotázaných oproti Čechům, kde je to 17 %.

Výsledky kvalitativního šetření dále ukázaly na širší pojetí rodiny a vysoký význam komunity u Vietnamských žáků.

„... když přinesou z domova fotku, je tam kromě rodičů a sourozenců teta, strejda, bratrance, prostě klan a všichni drží pohromadě.“

„... i když jsou rodiče zaneprázdnění, funguje tam systém tet, rodiny si navzájem pomáhají.“

V souvislosti s péčí o nezletilé upozorňovali dotázaní učitelé zejména ve vztahu k vietnamské komunitě na další specifikum. Jedná se o situaci, kdy rodiče opustí Českou republiku a ponechají zde dítě samotné jen v péči příbuzných či širší komunity (např. sousedů).

„když rodiče ztratí práci a vrátí se, tak nechají dítě u příbuzných, často je odkázáno samo na sebe...“

Vzdělání rodičů

Tabulky č. 6 a 7 ukazují nejvyšší dosažené vzdělání obou rodičů. Přestože při hodnocení je nutno přihlídnout k tomu, že rozdíly ve vzdělání rodičů mezi Čechy a cizinci mohou být částečně ovlivněny i odlišnými vzdělávacími systémy, na první pohled je patrné, že větší podíl rodičů dětí cizinců má vyšší odborné a vysokoškolské vzdělání. To potvrzuje obecně známý jev, že pro ekonomickou migraci se rozhodují schopnější, zdravější a vzdělanější lidé. Zajímavé jsou i rozdíly mezi národnostmi, kdy se ukazuje, že mezi dotázanými z bývalého SSSR má čtvrtina dětí otce a více než čtvrtina matku s vysokoškolským vzděláním. Naopak, u Asiátů má jen 9 % otce a 7 % matku s vysokoškolským vzděláním, což je méně než u české populace. Vysvětlením může být fakt, že zejména vietnamští migranti přicházejí do České republiky spíše z chudých zemědělských oblastí. U Asiátů dominuje středoškolské vzdělání rodičů, a to ve srovnání jak s cizinci z bývalého SSSR, tak i s Čechy.

Zajímavým je i zjištění, že větší podíl rodičů dětí cizinců pracuje v nemanuálních profesích (viz tabulky č. 8 a 9). Nemanuální profesi u otce uvedlo 73 % respondentů cizinců ve srovnání s 55 % českých respondentů. Menší rozdíl je u matek, kde v nemanuálních profesích pracuje 87 % matek dětí cizinců a 81 % matek českých žáků a studentů. Vzhledem ke skutečnosti, že většina rodičů vietnamských dětí se zabývá obchodem⁴, 98 % dětí z Asie uvedlo, že otec (a 88 % že matka) pracuje v nemanuálních profesích. Naopak, postavení v zaměstnání u rodičů respondentů z bývalého SSSR je srovnatelné s českou populací.

Z výše zmíněných výsledků, kdy rodiče žáků-cizinců mají ve srovnání s rodiči českých žáků celkově vyšší kvalifikaci a pracují častěji v nemanuálních profesích, můžeme usuzovat, že v ČR dochází k usazování celých rodin s dětmi s vyšším socioekonomickým statusem.

Vzhledem k tomu, že výzkum OECD PISA byl realizován v roce 2009, zajímalo nás v kvalitativním šetření s pedagogy ze základních škol s vyšší koncentrací migrantů z roku 2011, zda došlo v této oblasti k nějakým změnám. Většina informátorů se shodla v názoru, že první vlna dětí imigrantů pocházela skutečně z intelektuálního prostředí a rodiny kladly důraz na vzdělanost dětí jako prioritní hodnotu migrace (viz české chůvy u vietnamských dětí, důraz na doučování u ruské enklávy atd.). V současné době však

Tabulka č. 8: Postavení otce v zaměstnání (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
nemanuální profese s vyšším vzděl.	63	48	56	76
nemanuální profese s nižším vzděl.	10	7	3	22
manuální profese s vyšším vzděl.	18	28	24	0
manuální profese s nižším vzděl.	9	17	18	2

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 9: Postavení matky v zaměstnání (v %)

	cizinci	Češi	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
nemanuální profese s vyšším vzděl.	57	54	52	60
nemanuální profese s nižším vzděl.	30	27	31	38
manuální profese s vyšším vzděl.	4	7	3	0
manuální profese s nižším vzděl.	9	12	14	2

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

přibývá dětí ze sociálně slabších vrstev (neplatí pro školy výběrové).

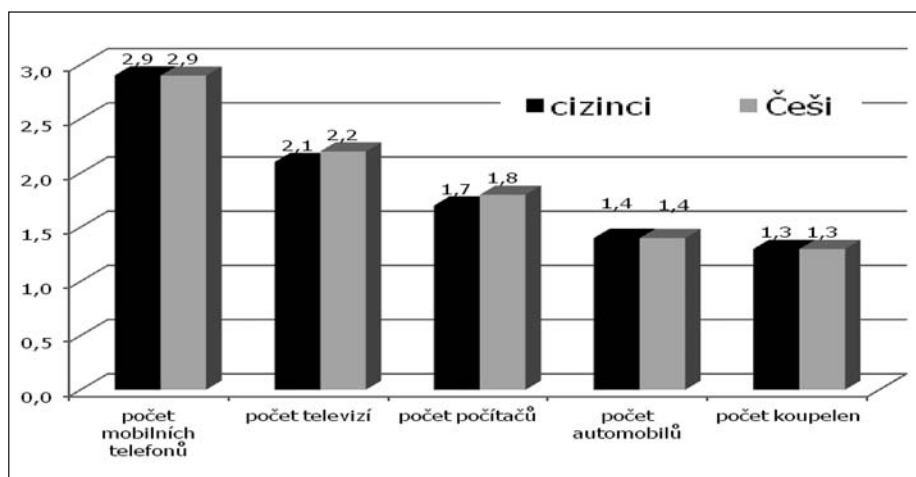
„Oni pracují 12 i více hodin denně, dřou od rána do večera, aby se vůbec uživilí, neumějí česky a nemají na děti čas.“

Uváděny byly příklady dětí z čínských restaurací, které musí v restauraci pomáhat nebo tam jsou s rodiči dlouho do noci, příklady rodin bez dostatečných finančních prostředků, příklady dětí z rozvrácených rodin. Ze sociálně slabších vrstev pochází dle pedagogů i poslední imigrační vlna z Vietnamu.

Vybavení domácnosti

Jak ukazuje graf č. 3, v materiálním zázemí žáků a studentů nebyl v analýze dat z roku 2009 zaznamenán téměř žádný rozdíl mezi skupinou Čechů a cizinců. To hovoří ve prospěch předpokladu, že většina migrantů má tendenci zakládat rodiny nebo si přivážejí děti ze své domovské země až ve chvíli, kdy jim mohou zabezpečit životní úroveň srovnatelnou s českou populací. Je nutno však přihlídnout k tomu, že výzkum byl realizován na počátku ekonomické krize a že vzhledem k výše zmíněnému tvrzení pedagogů v rámci kvalitativního šetření z roku 2011 mohlo a nadále může docházet ke zhoršení materiální situace rodin migrantů.

Graf č. 3: Průměrný počet vybraných předmětů v domácnosti

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Předškolní výchova a škola

Předškolní vzdělávání a péče, jako doplněk rodinné výchovy, pokládají nezbytné základy pro osvojování jazyka, úspěšné celoživotní učení, sociální integraci, osobní rozvoj a jsou jedním z důležitých předpokladů pozdějšího pracovního a životního uplatnění. Včasná a potřebám dítěte odpovídající pedagogická péče poskytnutá mateřskou školou je všeobecně považována za významný počátek procesu celoživotního učení a vzdělávání a má prokázaný vliv na další kognitivní, jazykový, sociální a emoční vývoj dětí. Z těchto důvodů je předškolní výchova důležitá především pro děti ze znevýhodněných rodin, tedy i pro některé rodiny migrantů.⁵ Tabulka č. 10 ukazuje, zda a jak dlouho navštěvovali respondenti mateřskou školu. Ze vzorku cizinců byli u této otázky odfiltrováni žáci a studenti, kteří do ČR přijeli až ve věku nad 5 let, tj. popisovali by situaci v zemi původu, nikoliv v ČR. Z tabulky č. 10 je patrné, že mezi cizinci je větší procento dětí, které mateřskou školu nikdy nenavštěvovaly. Nicméně 80 % dětí cizinců z našeho vzorku navštěvovalo mateřskou školu více než jeden rok, což vypovídá o vysokém stupni integrace. Naše zjištění se shodují se závěry studie Janské, Průšvicové a Čermáka zaměřené

Tabulka č. 10: Návštěva mateřské školy (v %)

	cizinci	Češi	cizinci 1. generace	cizinci 2. generace	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
nenavštěvoval	7	3	10	6	14	2
navštěvoval jeden rok a méně	13	9	21	11	17	15
navštěvoval více než jeden rok	80	88	69	83	69	83

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

Tabulka č. 11: Prospěch ve škole (průměrné známky)

předměty	Češi	cizinci	země bývalého SSSR	asijské země
matematika	2,9	2,8	3,2	2,3
český jazyk	2,7	2,8	3,1	2,5
cizí jazyk	2,7	2,5	2,7	2,2
fyzika	2,8	2,7	3,0	2,4
chemie	2,7	2,7	3,0	2,4
přírodopis	2,7	2,6	2,9	2,2
zeměpis	2,7	2,6	2,9	2,5

Otázka: Jaké známky jsi měl/a v pololetí z těchto předmětů? Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

na vietnamské žáky z oblasti s vysokou koncentrací občanů vietnamské národnosti, kdy 83 % dotázaných Vietnamců uvedlo, že před základní školní docházkou navštěvovalo českou mateřskou školu (Janská, Průšvicová, Čermák, 2011). Zákonitě nižší návštěvnost je patrná mezi cizinci první generace, což zřejmě souvisí s jejich horší orientací v české společnosti. Rozdíly v návštěvnosti mateřské školy jsou také mezi národnostními skupinami, kdy cizinci ze zemí bývalého SSSR navštěvují mateřskou školu v menší míře než české děti. Naopak, cizinci z Asie se výrazně přibližují české populaci, což může souviset s vysokou hodnotou vzdělání především ve vietnamské kultuře.⁶

Typ školy, kterou žáci a studenti navštěvují

Náš výzkum ukázal, že ve srovnání s českými žáky studuje významně větší podíl dětí cizinců na víceletých gymnáziích – 24 % cizinců ve srovnání s 13 % Čechů. Čeští žáci naopak častěji studují na odborných středních školách s maturitou. Z hlediska národnosti se tento fenomén týká dětí s asijským původem, kdy jich na víceletých gymnáziích studuje 45 % dotázaných. Žáci ze zemí bývalého SSSR se podílem dětí na víceletých gymnáziích přibližují Čechům.

Tato zjištění jsou v souladu se závěry našeho kvalitativního šetření mezi pedagogy i jiných dříve realizovaných kvalitativních studií⁷ Skutečnost, že významný podíl imigrantů z Vietnamu dává přednost výběrovým školám před školou základní, pravděpodobně opět souvisí s vysokou hodnotou vzdělání ve vietnamské kultuře.

„Rodiče se snaží dotlačit děti k tomu, aby dostaly co nejlepší vzdělání. Pro ně je vzdělání velkou hodnotou v životě a tlačí na děti, aby se dostaly na víceletá gymnázia nebo zahraniční školy.“

„Vietnamci mají vzdělání na špičce hodnot. Sami třeba tolik nemají, ale často platí dětem doučování. Většina vietnamských dětí pak dosáhne výborných výsledků a přecházejí v pátém ročníku na gymnázia.“

Prospěch ve škole a mimoškolní aktivity

Jak ukazuje tabulka č. 11, výsledky studie prokázaly, že žáci s migrační historií mají ve srovnání s Čechy lepší, případně srovnatelné studijní výsledky ve všech sledovaných předmětech, kromě českého jazyka.⁸ Žáci z Asie vykazují významně lepší prospěch ve všech předmětech ve srovnání s Čechy, ale i s žáky z postsovětských zemí. Toto zjištění je v souladu s podobně zaměřenými výzkumy v zahraničí (Portes, Hao, 2004; Crosnoe, Turley, 2011; Dronkers, de Heus, 2012), dle kterých studenti s asijským původem dosahují dlouhodobě lepších studijních výsledků než děti z jiných etnik.

Naopak respondenti ze zemí bývalého SSSR mají ve srovnání s oběma skupinami prospěchový průměr horší. Lze to přičítat tomu, že více než polovina (54 %) z nich přichází do ČR v průběhu školní docházky, přičemž zhruba čtvrtina nastupuje rovnou na 2. stupeň ZŠ.

Rovněž v rámci realizovaném kvalitativním šetření chválili pedagogové dobré školní výsledky, pílí a svědomitost zejména u vietnamských dětí.

„Oni vědí, že tohle musí udělat, tak to udělají. Málokdy se stane, že vietnamské dítě nepřinese úkol. Není tam taková lajdáckost jako u českých dětí, samozřejmě to není u všech, ale bohužel u mnohých.“

Žáci se zahraničním původem také využívají ve vyšší míře doučování i rozšířenou výuku českého jazyka, matematiky a přírodovědných předmětů; u cizinců z asijských zemí je rozdíl oproti Čechům ještě markantnější. Každý desátý respondent s migrační

minulostí chodí na doučování českého jazyka; vyšší podíl zaznamenáváme podle očekávání u první generace migrantů (16 %), tj. dětí narozených v zahraničí.

Hodnocení školy

V rámci šetření PISA 2009 hodnotili 15letí žáci přínosy školy z hlediska efektů školní docházky, získaných sociálních kontaktů i působení samotných učitelů. Žáci se vyjadřovali k předem daným výročkům na hodnotící škále - rozhodně nesouhlasím, nesouhlasím, souhlasím, rozhodně souhlasím.

Hodnocení školy jako vzdělávací instituce

Výsledky šetření prokázaly, že u většiny respondentů převažuje pozitivní hodnocení školy coby vzdělávací instituce nad hodnocením negativním. Poněkud kritičtější jsou v tomto ohledu cizinci. Převažující kladná percepce školy je zřejmá z toho, že téměř 90 % testovaných českých žáků a 87 % cizinců souhlasí s výrokem „škola mě naučila věci, které se mohou hodit v zaměstnání“, téměř dvě třetiny Čechů a 61 % cizinců souhlasí s výrokem „škola mi pomohla získat sebedůvěru při rozhodování“. Pouhá desetina (Češi 8 %, cizinci 9 %) se ztotožňuje s výrokem „škola pro mě byla ztrátou času“ a 27 % Čechů a 32 % cizinců souhlasí s výrokem „škola mě nepřipravila příliš dobře pro život“.

Zajímavým zjištěním je poznatek, že přes mírně zvýšenou hladinu kritičnosti u cizinců jako celku jsou Asiaté v nejvyšší míře přesvědčeni o významu školy při získání sebedůvěry. S výrokem, že jim škola dodává sebedůvěru, jich souhlasilo 72 % oproti 58 % žáků z postsovětských zemí a 65 % Čechů.

Hodnocení školy jako sociální instituce

O nediskriminačním prostředí českých škol vypovídá hodnocení školy jako sociální instituce, kdy většina studentů bez významnějších rozdílů mezi českými žáky a žáky s migrační historií tvrdí, že si ve škole nachází své přátele (88 % Čechů, 86 % cizinců), že je škola místem, kde ho/jí mají žáci rádi (84 % Čechů, 85 % cizinců), kde si nepřipadají trapně (87 % Čechů a 88 % cizinců).

Také pohledem pedagogů v našem kvalitativním šetření byl sociální kontakt mezi dětmi-cizinci a českými spolužáky shledán ve všech případech jako bezproblémový.

„Ve školách, na chodbách byste nikdy nepoznali, že děti by byly na sebe hrubý, agresivní...“

„...české děti berou přítomnost cizinců ve třídě jako samozřejmost, tady to nikomu nevádí.“

Na druhou stranu však žáci z bývalých sovětských zemí oproti českým a asijským žákům častěji uvedli, že je škola místem, kam nechťejí chodit (40 % žáků ze zemí býval. SSSR oproti 32 % Čechů a 26 % asijských dětí) a kde se nudí (63 % vůči 55 % Čechů a 51 % žáků s asijským původem) a kam nepatří (47 % vůči 35 % Čechů a 25 % s asijským původem).

ským původem). Toto zjištění potvrzují i námi dotázaní pedagogové. Dávají je do souvislosti s praxí zejména ukrajinských rodičů, kteří nejprve přicházejí do ČR sami a menší děti nechávají v zemi původu u prarodičů, do ČR je pak přivázejí až ve vyšším věku, a to i přes jejich nesouhlas. Takovéto nucené přesídlení ve vyšším věku může vyústit ve výchovné problémy a být bariérou k integraci žáka v českém prostředí.

„...ty matky, pocházející z Ukrajiny, jsou často rozvedené, přicházejí sem a takový tři čtyři roky připravují půdu pro to, aby si sem vzaly svoje děti. Ten muž, se kterým se rozvedly, žije někde jinde a ony nechávají děti u babiček, takže ty děti tam zvládnou. Babičky přestávají mít respekt. Pak sem přijde dítě, který sem vlastně jít nechce, protože rozhodl rodič, ztrácí naprosto vazby na vrstevníky v původním prostředí, nepřichází jazykově připravené a v podstatě tím není motivované. Má prostě zábrany. A ještě když se k tomu přidá miň prospěchově nadané dítě, nastávají výchovné problémy.“

„Teď už se potýkáme s druhým nebo třetím případem, kdy ta holka má dítka, dvojky z chování apod., to je takovej protest. Matka jí opustí, když jí je devět let, to je takový to období nástupu puberty, dítě se cítí osamocené, dvakrát do roka matka přijede nebo si telefonuje, což je k ničemu, nemají vytvořený vztah, dítě sem nechce a vzdoruje.“

Zajímavé je i zjištění, že se asijsí žáci ve srovnání s Čechy a s žáky z bývalých sovětských zemí ve škole v signifikantně vyšší míře cítí být osamělí (32 % vůči 11 % Čechů a 15 % dětí z postsovětských zemí). To může do určité míry souviset s velkými kulturními rozdíly mezi životem v rodině a životem ve škole (Černík, Kocourek, Pechová a kol., 2006).

Vzdělanostní cíle a perspektivy žáků a rodičů

Pro integraci dětí zahraničního původu do hostitelské společnosti jsou významné jejich vlastní ambice týkající se budoucího dosaženého vzdělání i ambice jejich rodičů. Následující otázka umožňuje rozlišit cíle a perspektivy samotných žáků/studentů i očekávání jejich rodičů - matky a otce.⁹

Obecným zjištěním je poznatek, že naprostá většina všech dotázaných usiluje o dosažení vyšší úrovně vzdělání a žáci-cizinci převyšují svými ambicemi vzdělanostní cíle domácí populace. Navzdory chybějícím řemeslníkům na českém trhu práce by si učební obor (s maturitou i bez ní) zvolil pouze každý šestý Čech (17 %) a každý devátý cizinec (11 %). Vystudovat střední odborné vzdělání s maturitou (gymnázium, vyšší odborné vzdělání a konzervatoř) by si přála zhruba čtvrtina českých žáků (24 %) a o dva procentní body méně cizinců (22 %).

Nadpoloviční většina testovaných aspiruje na získání vysokoškolského vzdělání. Výsledky prokazují, že ambice žáků/studentů-cizinců na studium vysoké školy

Tabulka č. 12: Vzdělanostní cíle a perspektivy (v %)

	Češi	cizinci	cizinci z býv. SSSR	cizinci z Asie
vlastní cíle				
vyučen bez maturity	7	5	11	0
vyučen s maturitou	10	6	3	0
střední odborná s maturitou	18	15	24	4
gymnázium	1	2	3	4
vyšší odborná nebo konzervatoř	5	5	3	4
vysokoškolské	54	62	53	83
cíle matky				
vyučen bez maturity	6	6	8	2
vyučen s maturitou	9	4	0	6
střední odborná s maturitou	19	14	22	0
gymnázium	3	3	5	2
vyšší odborná nebo konzervatoř	4	5	5	4
vysokoškolské	50	57	54	81
cíle otce				
vyučen bez maturity	6	4	9	0
vyučen s maturitou	9	7	3	6
střední odborná s maturitou	19	12	19	2
gymnázium	3	4	3	4
vyšší odborná nebo konzervatoř	4	4	9	2
vysokoškolské	47	55	41	76

Otázka: Jakého nejvyššího vzdělání bys chtěl/a dosáhnout a co od tebe očekávají tví rodiče?

Zdroj: Mezinárodní šetření OECD, PISA 2009

jsou vyšší než u jejich českých protějšků. Navzdory nízkým vzorkům srovnávaných skupin je zřejmá vysoká ctížádostivost a cílevědomost u asijských (vietnamských) žáků/studentů, z nichž VŠ chce vystudovat 83 %; to představuje zdaleka nejvyšší podíl mezi sledovanými skupinami (Češi 54 %, bývalý SSSR 53 %). Respondenti asijského původu si přitom vůbec nepřipouštějí vyučení v oboru (s maturitou i bez ní); tento vzdělanostní cíl má mezi Asiaty nulové zastoupení; u českých spolužáků (17 %) a žáků/studentů z bývalého SSSR (14 %).

Dále bylo zjištěno, že ve vztahu k dosažení vysokoškolské úrovně vzdělání mají rodiče menší ambice (nebo jsou realističtější) než děti samotné; to platí především u otce. Například 83 % dětí asijského původu chce dosáhnout vysokoškolského vzdělání, nicméně jejich otcové preferují tuto možnost pouze v 76 % případů. Obdobné výsledky poskytuje i srovnání vzdělanostních cílů u českých žáků - VŠ chce získat více než polovina z nich (54 %), jejich otcové mají tento cíl v 47 %. U matek se hodnoty ve většině případů blíží přáním a cílům jejich dětí.

Zanedbatelný podíl 15letých nemá o úrovni svého budoucího vzdělání dosud žádnou představu (6 % cizinců, 4 % Čechů).

Závěry a doporučení

Školské instituce sehrávají jednu z klíčových pozic v procesu integrace, neboť mohou pozitivním způsobem ovlivnit integraci do české společnosti nejen žáků, ale i jejich rodičů. Závěry naší studie založené na sekundární analýze šetření OECD PISA z roku 2009 a navazujícím kvalitativním šet-

ření formou řízených rozhovorů s pedagogy ze základních škol s vysokou koncentrací žáků s migrační historií z roku 2011 ukazují, že v komparaci s českými žáky/studenty jsou žáci zahraničního původu dobře integrováni do českého školského systému.

V souladu se závěry zahraničních studií může být příčinou skutečnost, že rodiče dotázaných žáků-cizinců měli ve srovnání s rodiči českých žáků celkově vyšší kvalifikaci a pracovali častěji v nemanuálních profesích. Z toho by bylo možné usuzovat, že v ČR dochází k usazování celých rodin s dětmi s vyšším socio-ekonomickým statusem. Tomu by odpovídalo i zjištění, že z hlediska vybavení domácností českých žáků a žáků-cizinců nebyl zaznamenán žádný rozdíl a že jak děti s migrační historií, tak i jejich rodiče mají signifikantně vyšší ambice v otázce dosažené úrovně vzdělání, kdy tyto vysoce převyšují vzdělanostní perspektivy českých spolužáků a jejich rodičů. Na druhou stranu dotázaní pedagogové v rámci pozdějšího kvalitativního šetření poukazují na nejnovější trend, kdy do českých škol stále častěji přicházejí děti migrantů ze sociálně slabších vrstev s nižším vzděláním (příp. bez vzdělání), kteří v důsledku hospodářské krize zápasí s existenčními problémy a u kterých lze pozorovat jiné priority než u první imigrační vlny včetně důsledků ve výchově a školní úspěšnosti jejich dětí. Z tohoto důvodu je vhodné v budoucnu směřovat podpůrné aktivity nikoliv plošně, ale právě na rodiny migrantů ohrožené sociálním vyloučením.

Vzhledem k tomu, že pro integraci dětí je nezbytné stabilní rodinné zázemí, je pozitivní, že v našem výzkumu nebyly z hlediska struktury rodin identifikovány

významnější rozdíly mezi Čechy a cizinci. Jak u českých dětí, tak i u cizinců je nejčastější formou soužití nukleární rodina. Zejména u dětí s asijským původem je struktura rodin téměř identická s českými. U žáků z postsovětských zemí je nepatrně vyšší zastoupení rodin s jedním rodičem, které v podmínkách života v cizí zemi může mít na dítě nepříznivý vliv. V rámci integrační politiky by proto měla být věnována pozornost pomoci osamělým cizincům s dětmi.

Z hlediska dalšího směřování integrační politiky je významným zjištěním, že češtinu používá ke komunikaci doma jen 59 % dětí migrantů, přičemž mezi migranty první generace je to pouhá čtvrtina. I když se od roku 2012 zlepšil přístup dětí ze třetích zemí k výuce českého jazyka, měla by být v budoucnu věnována v rámci integrační politiky pozornost i výuce českého jazyka rodičů dětí-migrantů, zejména pak matek. Rodiče by také měli možnost absolvovat školení o organizaci a fungování českého školského systému a právech a povinnostech rodičů a dětí.

Pro vyrovnání vzdělávacích šancí dětí migrantů má významný a nenahraditelný přínos jejich začlenění do systému předškolního vzdělávání. Jedná se zejména o osvojení si českého jazyka a socio-kulturní integraci ještě před nástupem do základní školy. Výsledky této studie ukázaly vysokou míru zapojení dětí imigrantů do předškolního vzdělávání, kdy mateřskou školu navštěvovalo 93 % dětí migrantů. Je to jen o 3 % méně než u českých dětí. Nicméně z hlediska integrace dětí cizinců v oblasti vzdělávání a i s ohledem na další zaměření výzkumných aktivit je nutno zmínit signifikantní rozdíl v návštěvnosti mateřské školy mezi dětmi s asijským původem a dětmi ze zemí bývalého SSSR. Zatímco mezi asijskými dětmi pouhá 2 % nikdy nenavštěvovala mateřskou školu, čímž se přibližují české populaci, mezi dětmi z postsovětských republik se jednalo o 14 %. V rámci plného začlenění dětí migrantů do české společnosti je nutný rovný přístup migrantů k předškolnímu vzdělávání.

O nediskriminačním prostředí českých škol vypovídá hodnocení školy jako sociální instituce, kdy většina studentů bez významnějších rozdílů mezi českými žáky a žáky s migrační historií tvrdí, že si ve škole nachází své přátele, že je škola místem, kde ho/ji mají žáci rádi, kde si nepřipadají trapně. To potvrzují i dotázaní pedagogové. Na druhou stranu žáci z bývalých sovětských zemí oproti českým a asijským žákům častěji uvedli, že je škola místem, kam nechťejí chodit, kde se nudí a kam nepatří, což dle výpovědí pedagogů souvisí s praxí této skupiny migrantů přivážet své děti do České republiky až v pozdějším věku. Zajímavé je i zjištění, že se asijské žáky ve srovnání s Čechy a s žáky z bývalých sovětských zemí ve škole v signifikantně vyšší míře cítí být osamělí. To může do určité míry souviset s velkými kulturními rozdíly mezi životem v rodině a životem ve škole (Černík, Kocourek, Pechová a kol., 2006). Těmto

okolnostem by měla být věnována pozornost při dalším koncipování integrační politiky např. v rozvoji multikulturní výchovy v českých školách, co největším zapojování nejen dětí migrantů, ale i jejich rodin do mimoškolních aktivit, zavádění prázdninových soustředění pro děti migrantů před nástupem do české školy, v poskytování specifického psychologického poradenství rodinám migrantů s dětmi apod.

Vzhledem k zahraničním zkušenostem, kdy země s dlouhodobou migrační historií řeší řadu problémů s druhou, ale i s třetí generací zejména mladých migrantů, by v budoucnu bylo vhodné realizovat další výzkumné aktivity v této oblasti a zaměřit je cíleně na lokality s větší koncentrací migrantů.

- 1 V § 20 se za odstavec 5 vkládá odstavec 6, který zní: „(6) Krajský úřad vykonává činnosti uvedené v odstavci 5 písm. a) i pro ostatní cizince.“
- 2 Vzhledem k formulaci otázky jsou pod nukleární rodinu počítána jak faktická manželství, tak kohabitace.
- 3 K podobným závěrům na základě dat Českého statistického úřadu z Cenzu 2001 dochází ve své studii i Nešporová, která uvádí, že mezi rodinami migrantů s dětmi bylo téměř 31 % neúplných. V čistě českých rodinách byl tento podíl o něco nižší, 27 %.
- 4 Černík, J. a kol.: S vietnamskými dětmi na českých školách, 2006. Dostupné na www.klubhanoi.cz/pdf/S_vietnamskymi_detmi.pdf
- 5 Závěry Rady o systému předškolního vzdělávání a péče: nejlepší start do života pro všechny naše děti, Věstník Evropské unie 2011/C 175/03
- 6 Černík, J., Kocourek, J., Pechová, E. a kol.: S vietnamskými dětmi na českých školách, 2006. Dstupné na www.klubhanoi.cz/pdf/S_vietnamskymi_detmi.pdf
- 7 Například studie „Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR“ z roku 2007 (Kocourek, 2007), která uvádí, že vietnamští rodiče své děti směřují ke studiu na gymnáziích téměř automaticky.
- 8 Prospěchový průměr všech testovaných žáků je ovlivněn strukturou testovaných škol; kromě klasických základních a středních škol jsou ve vzorku významně zastoupeny i školy výběrové; jedná se zejména o víceletá gymnázia a víceleté konzervatoře.
- 9 Žákovský dotazník vyplňují žáci v rámci školní výuky a zjištěné hodnoty odrážejí pouze percepce samotných 15letých respondentů.

Literatura:

- Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců. Společné soužití. Usnesení vlády ČR ze dne 9. února 2011 č. 99 k aktualizované Koncepci integrace cizinců na území České republiky a k návrhu dalšího postupu v roce 2011.
- Castles, Stephen and Mark J. Miller. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Guilford Press, 2003.
- Cattaneo, M. A., Wolter, S. C. *Migration Policy Can Boost PISA Results: Findings from a Natural Experiment*. Discussion Paper No. 6300, IZA: Bonn (Germany), January 2012.
- Cizinci v ČR 2010*. Praha: Český statistický úřad, 2011. ISBN 978-80-250-1993-1
- Cizinci v ČR 2009*. Praha: Český statistický úřad, 2010.
- Crosnoe, R., Turley, R. *K-12 Educational Outcomes of Immigrant Youth. The Future of Children*. Vol. 21, No. 1, 2011.
- Černík, J., Kocourek, J., Pechová, E. a kol. *S vietnamskými dětmi na českých školách*. H+H, 2006.
- Dronkers J. *Positive but also negative effects of ethnic diversity in schools on educational performance? An empirical test using cross-national PISA data*. Paper presented at the conference Integration and Inequality in Educational Institutions at the University of Bremen, Teerhof, 24-25 September 2010.

Dronkers, J., Levels, M., Kraaykamp, G. *Immigrant Children's Educational Achievement in Western Countries: Origin, Destination, and Community Effects on Mathematical Performance*. *American Sociological Review*, 2008, Vol. 73, p. 835-853.

Flick U. *An Introduction to Qualitative Research*. SAGE Publications, 2009, 528 p.

Frick, J. R., Wagner, G. G. *Economic and social perspectives of immigrant children in Germany*, in E. Currell and T. Wunderlich (eds.), *Deutschland – ein Einwanderungsland? Rückblick, Bilanz und neue Fragen-Festschrift für Friedrich Heckman*. Lucius und Lucius: Stuttgart, 2001.

Green Paper: Migration & mobility: challenges and opportunities for EU education systems, COM(2008) 423 final. Brussels, 3. 7. 2008.

Harttgen, K., Klasen, S. *Well-being of Migrant Children and Migrant Youth in Europe*. Survey Report. University of Göttingen, July 2008.

Heckmann, F. *Education and the Integration of Migrant Children*. Report submitted to the European Commission by the NESSE network of experts. Brussels: European Commission, Directorate-General for Education & Culture, April 2008, 83 p.

Janská, E., Průšvicová, A., Čermák, Z. *Možnosti výzkumu integrace dětí Vietnamců v Česku: příklad základní školy Praha-Kunratice*. *Geografie*, 2011, 116, č. 4, s. 480-496.

Kocourek, J. *Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR*. MPSV: 2007.

Kvalitní systém předškolního vzdělávání a péče: nejlepší start do života pro všechny naše děti. Evropská komise, 17. 2. 2011

Leontiyeva, Y. *Ukrajinci v ČR*. [on line]. Socioweb 20.12.2005 [cit. 2011-10-10] dostupné na <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=2008&lst=111>

Nešporová, O. *Rodiny migrantů II*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009, 79 s.

PISA 2009 Results: Overcoming Social Background – Equity in Learning Opportunities and Outcomes (Volume II), OECD, 2010, ISBN 978-92-64-09150-4, dostupné na <http://dx.doi.org/10.1787/9789264091504-en>

Portes, A., Hao, L. *The schooling of children of immigrants: Contextual effects on the educational attainment of the second generation*. *PNAS*, vol. 101, no 33, 2004, p. 11920-11927.

Schneeweis, N. *Educational institutions and the integration of migrants*. *J. Popul. Econ.*, DOI 10.1007/s00148-009-0271-6, 2009.

Schnepf, S. V. *How Different Are Immigrants? A Cross-Country and Cross-Survey Analysis of Educational Achievement*. Discussion Paper No. 1398, IZA: Bonn (Germany), November 2004.

Tashakkori, A., & Teddlie, C. *Mixed methodology: Combining qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage, 1998.

Titěrová, K. *Vzdělávání dětí cizinců: výzva českému školství*. [online] Multikulturní centrum 2011 [20. 6. 2012] dostupné na www.migraceonline.cz.

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 2. dubna 2009 o vzdělávání dětí z rodin migrantů (2008/2328(INI))

Where immigrant students succeed. A comparative review of performance and engagement in PISA 2003. Paris: OECD Publishing, 2006.

Závěry Rady o systému předškolního vzdělávání a péče: nejlepší start do života pro všechny naše děti. *Věstník Evropské unie 2011/C 175/03*.

Článek byl zpracován v rámci řešení projektu „Kvantitativní a kvalitativní ukazatelé pro hodnocení integrace cizinců z třetích zemí v ČR ve světle aktuálních dat a nových poznatků“; projekt je spolufinancován z prostředků EIF - Evropského fondu pro integraci státních příslušníků třetích zemí, ročního programu 2011.

Jana Vavrečková působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i.

Karolína Dobiášová pracuje v Institutu sociologických studií FSV UK.